

Michelangelo en Rafael

het sublieme vs het schone

Vincent van den Ende

mei 2022

Inleiding

Toen de bibliotheek van de Wackers enkele maanden geleden werd opgeruimd viste ik 2 boeken uit de stapel die weggegooid zou worden (tenminste, als niemand er interesse in had). Beide boeken gingen over Michelangelo Buonarotti, de grote schilder en beeldhouwer uit de Renaissance. Of eigenlijk: de grote beeldhouwer die ook schilderde. Want beeldhouwer noemde hij zichzelf, het schilderen deed hij er 'een beetje' bij.

Met Michelangelo heb ik altijd een haat-liefde verhouding gehad. Het fenomenale talent dat zich al zo jong manifesteerde in zijn beeldhouwkunst is verpletterend, en ook de mate waarin hij zowel beeldhouwend als ook schilderend een opening forceerde naar een nieuwe tijd heb ik altijd al buitengewoon krachtig gevonden. Tegelijkertijd kon ik meestal niet van zijn werk houden, ik werd er (op enkele uitzonderingen na) niet warm van, vanbinnen. Heel anders dan bij het werk van bijv. Donatello, die mij veel vaker in het hart wist te raken. Kortom, een goede aanleiding om mij eens in zijn leven en werk te verdiepen, zeker ook omdat ik volgens jaar examen wil doen in beide disciplines.

Michelangelo/Rafaël

Bij lezing van beide boeken die ik uit die stapel viste wordt het al snel duidelijk wat voor een gecompliceerde persoonlijkheid Michelangelo was. Na geboorte meteen afgevoerd te worden naar een min die hem zoogde, op 6-jarige leeftijd zijn moeder te moeten verliezen, opgroeien in een mannengezin waarin de frustratie van statusverlies al generatie op generatie wordt doorgegeven: het is niet moeilijk te begrijpen dat Michelangelo moeite had met menselijke (en zeker vrouwelijke) relaties en argwanend en defensief in het leven stond. Zijn hele 88 jaar stonden in het teken niet alleen van een totale toewijding aan de kunsten, maar ook in het teken van ruzies om geld, wantrouwen jegens medewerkers en opdrachtgevers, en een complexe loyaliteit met het gezin waarin hij was voortgekomen. En dat allemaal in een tijd waarin een leven weinig waard was, waarin hij vaker moest vluchten voor zijn leven en waarin hij spitsroeden moest lopen om bij zijn broodheren in de gunst te blijven (de pauzen, en hij heeft er vijf gediend, waren vaak van elkaar beconcurrerende families). Alleen al door daarover zo uitgebreid te lezen begreep ik dat het gemakkelijk is deze grootheid te bewonderen, maar best moeilijk om ook van hem te houden. En aangezien de kunst dat weerspiegelt wat het diepst van binnen zit, manifesteert zich dat ook in zijn werk.

Hoe anders is dat met zijn tijdgenoot Rafaël Sanzio, die andere grootheid uit de Renaissance. Iets later geboren dan Michelangelo geboren en jong gestorven, en zijn grote concurrent. Tenminste, vanuit het perspectief van Michelangelo die met iedereen competitie voelde, ook bijvoorbeeld met Leonardo da Vinci. Rafaël was beminnelijk, vriendelijk, gemakkelijk in de omgang. Een knappe man ook, die er een rijk liefdesleven op na hield (in tegenstelling tot Michelangelo, van wie niet bekend is of hij ooit een fysieke relatie met een man of een vrouw heeft gehad). In tegenstelling tot Michelangelo bevestigde hij de ambachtsmannen met wie hij de fresco's maakte, en onderhield hij met iedereen goede contacten.

De Sixtijnse Kapel

In Rome ontmoetten deze zeer tegengestelde persoonlijkheden elkaar in het Vaticaan, waar Paus Julius II het briljante plan opvatte beide kunstenaars in elkaars nabijheid aan grote projecten te laten werken, in de hoop dat de competitie hun tot de grootste hoogte zou stuwen. Kort nadat Michelangelo aan de beschildering van het plafond in de Sixtijnse Kapel was begonnen werd de beschildering van de pauselijke privévertrekken, die nog geen 20 meter verderop lagen, toegewezen aan Rafaël.

Waar Michelangelo op dat moment vooral beroemd was om zijn beelden, was Rafaël dat al om zijn schilderijen en fresco's. En hoewel de muren van de pauselijke vertrekken een aanzienlijke hoeveelheid vierkante meters omvatten, was dat een overzichtelijk project

vergeleken met de titanenstrijd die Michelangelo moest volbrengen op het plafond van de Sixtijnse Kapel: hier moest ca 600m² worden beschilderd, een ruim 4x zo groot oppervlak als de pauselijke vertrekken. En dat terwijl Michelangelo nog nooit een fresco had gemaakt. (Overigens gingen de geruchten dat het juist de bedoeling was dat Michelangelo stuk zou lopen op het project. Hij was al zo beroemd dat hij niet gepasseerd kon worden, maar de verwachting was dat hij zou mislukken, waarna andere, mindere goden het werk over zouden kunnen nemen.)

Kijkend naar het plafond valt op dat de kwaliteit van de compositie en van de weergave van de voorstelling nogal wisselend is. Het duurde duidelijk een tijd voor Michelangelo goed op stoom kwam, want de eerste schilderijen zijn een beetje onbeholpen van compositie, ze zijn van beneden af gezien niet allemaal erg overtuigend want vaak te pietepouterig geschilderd (tenminste, als je de positie van de beschouwer in acht neemt), en hij heeft er aanvankelijk veel giornata's (dat wat je in één dag in fresco aan kunt brengen) over gedaan. Gaandeweg weet Michelangelo zijn vorm te vinden, en krijgt hij grip op de uiterst complexe techniek van het schilderen al fresco. Hij wordt er zelfs zo goed in dat hij tegen het einde van het project direct op het plafond schildert, wat van een ongelooflijk ruimtelijk inzicht en besluitvaardigheid getuigt.

Voor Rafaël, die zeer geoefend was door zijn leerschool bij Perugino, gold die opbouw niet. Van A tot Z zijn zijn schilderijen in balans. Kleur en compositie zijn altijd goed, er zitten nauwelijks of geen zwakke details in, en alles ademt schoonheid en evenwicht.

Toen Michelangelo op de helft van het plafond was kon de steiger afgebroken worden en opnieuw opgebouwd. Het was ook dan pas dat de Paus en enkele andere hoogwaardigheidsbekleders voor het eerst een blik konden werpen op het project waar Michelangelo al een paar jaar mee bezig was. Voordien werden pottekijkers geweerd, en het verhaal gaat zelfs dat Michelangelo indringers dreigde van de steiger af te smijten. Ook Rafaël, die dus een paar kamers verderop dagelijks aan het werk was, werd angstvallig buiten de deur gehouden. Pas toen de steigers afgebroken en verplaatst waren, kon de wereld (althans, het selecte deel dat hoog genoeg was om toegang te krijgen tot de kapel) aanschouwen wat Michelangelo al die jaren verborgen had weten te houden. En het publiek stond aan de grond genageld. Monden vielen open in verbijstering, hier werd iets gezien dat zo vernieuwend en oorspronkelijk was dat er geen woorden voor te vinden waren. Ook Rafaël schijnt danig onder de indruk te zijn geweest, zodanig dat hij zijn al voltooide fresco 'de School van Athene' aanpaste om Michelangelo er een vooraanstaande plek op te geven.

In het boek dat Ross King schreef over de jaren dat Michelangelo werkte aan de plafondschildering in de Sixtijnse Kapel schrijft hij hier een stukje over waar ik enorm op aansloeg:

'Een manier om de verschillende stijlen van de twee kunstenaars te begrijpen wordt geboden door twee esthetisch categorieën die door (...) Edmund Burke in zijn in 1756 gepubliceerde *Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* werden ontwikkeld. Volgens Burke vertonen dingen die wij mooi noemen de volgende eigenschappen: gelijkmatigheid, verfijndheid, zachtheid van kleur, en sierlijkheid

van beweging. Het sublieme daarentegen behelst het uitgestrekte, duistere, krachtige, ruige en moeilijke – kenmerken die bij de beschouwer een soort verbijsterde verwondering en zelfs angst teweegbrengen. Voor de inwoners van Rome in 1511 was Rafaël mooi, maar Michelangelo subliem.'

Ik vond dit een eye-opener die me aan het denken zette, over kunst in het algemeen, maar zeker ook over mijn eigen ontwikkeling als kunstenaar op de academie.

Het subliem vs het schone - in mijzelf

In de 3 jaar dat ik hier op de academie heb rondgelopen merkte is dat mijn blik op kunst en op schoonheid (twee op zich heel verschillende dingen) verschoof. Dingen die ik vroeger fantastisch mooi vond kunnen mij tegenwoordig soms veel minder bekoren. Anderzijds loop ik steeds vaker warm dingen die mij vroeger niets deden. Mooi vind ik ze lang niet altijd, maar het evocatieve aspect van die werken raken dan een snaar die eerder niet tot trillen werd gebracht. Vaak zat daar een (voor)oordeel bij, zoals dat ik conceptuele kunst sowieso niks vond, dat abstractie in de meeste gevallen niks voor mij was, of dat hedendaagse (of 20ste- eeuwse) kunst er altijd op uit was te choqueren – terwijl het mij koud liet. Nog steeds geldt voor veel 'moderne', maar soms ook oude werken dat ze voor mij ondoordringbaar zijn en dat ik me ook helemaal uitgenodigd of geïnspireerd voel om er wel in door te willen dringen of me ertoe te verhouden. Hoe dan ook: dat is de afgelopen jaren wel in beweging gekomen. En dat heeft zeker ook te maken met dat 'sublieme' aspect van kunst.

Ik merk ook dat mijn eigen werk in de loop van de jaren hier op de academie is veranderd. Was ik vroeger vooral geïnteresseerd in vorm en toon, tegenwoordig schuift dat wat op naar de dans die op een schilderij plaats kan vinden. Die heeft meer te maken met ritme, structuur, kleur, compositie. Natuurlijk ook nog met vorm, maar die wordt in een dans minder vast, en is meer iets dat ontstaat dan dat het vaststaat.

Ik heb mij vanaf mijn vroegste jaren verbonden gevoeld met die vorm van beeldende kunst die schoonheid bezingt – en Rafaël is daar (naast schilders als Perugino, Piero della Francesca, Botticelli, Ghirlandaio etc.) een exponent van. Alles klopt, nergens kun je zeggen dat iets niet in orde is, en je voelt je als toeschouwer opgenomen in en wereld die volmaakt is. Ook al gaan de schilderijen soms over schrijnende zaken: de wereld is mooi en volmaakt. Best apart eigenlijk, en tegenwoordig bevalt me deze kunst soms een stuk minder (al blijft de bewondering natuurlijk aanwezig). Het onvolmaakte is het leven, en het leven te zien in de beeldende kunst is zeker zo interessant als het volmaakte, eeuwige.

Ik heb mijzelf altijd ook gezien als iemand met een aanzienlijke kennis en brede blik, maar niet als iemand van het vernieuwende gebaar. In mijn leven als musicus was ik geen wegbereider die nieuwe horizons of vergezichten schetste. Wel was ik iemand die altijd speelde vanuit zijn diepste 'wezen', en dus altijd oprecht was en daarmee mensen kon raken. In de beeldende kunst dacht ik op eenzelfde manier te zullen werken. Geen wereldschokkende vernieuwende kunst, geen kunst voor musea, maar ik verwachtte (hoopte) wel werk te zullen maken dat mensen raakt, ontroert en waar mensen met plezier

naar zouden kijken. Kortom, niet het sublieme maar het mooie (ik zeg trouwens liever het schone).

Maar toch...

Maar toch lijkt het me niet verstandig mezelf daarin vast te zetten. Ik ben bezig met een ontdekkingsreis, en mijn inzet toen ik aan de opleiding begon was: kijken hoever kan ik oprekken. Want ik had altijd het gevoel dat er veel ruimte was en mogelijkheden waren, veel meer dan ik waarschijnlijk uit mezelf op zou zoeken. En dat is volgens mij ook gebleken, want ik voel mij een spons en soms ook (klein bezwaar wellicht) een kameleon die zich heel gemakkelijk een nieuw pak aanmeet, en zich daar nog goed in voelt ook. Nog steeds denk ik dat er véél meer mogelijk is dan ik nu toepas, dat ik niet in de buurt ben geweest van de grenzen van mijn kunnen of van mijn bereidheid nieuwe paden in te slaan. Soms denk ik dus: dat moeten we nog maar eens zien, of het sublieme (in de zin van verontrustende, niet-mooie, onaffe, duistere) niet ook een kant in mijzelf is dat zich op enig moment wil manifesteren. Het schilderen (en in mindere mate het beeldhouwen) laat alle ruimte om innerlijke en onbewuste krachten los te laten komen en te kanaliseren. Wel is het voor mij duidelijk dat ik nooit iemand zal zijn die zijn best doet om onrust te zaaien bij de kijker, of die erop uit is te choqueren of te ontregelen. Mocht mijn werk ontregelend werken op de toeschouwer, dan niet omdat ik dat beoog maar omdat mijn vertaling van wat binnen in mijzelf zit iets teweegbrengt bij de kijker.

De ontwikkeling van het sublieme, van Michelangelo naar nu

Terug naar de grote kunstenaars. De kunst van Michelangelo was een voortvloeiende uit de persoon die hij werkelijk was, gevormd door zijn jeugd en zijn ervaringen. De mens en zijn kunst waren één. Hetzelfde gold voor Rafaël: de beminnelijkheid, sensualiteit, schoonheid en balans in zijn werk, het waren allemaal eigenschappen die voortkwamen uit de man die hij gewoon was. Voor beide kunstenaars gold dus: ze waren in hun kunst hetzelfde als wie ze waren in het leven. Beiden waren authentiek en trouw aan zichzelf. Volgens mij is dat voor goede kunst eigenlijk het allerbelangrijkste, ook al is het door de eigen bevooroordeeldheid soms moeilijk te zien: de authenticiteit van de kunstenaar. Tot laat in de 19^e eeuw gingen het schone en het sublieme gezamenlijk op, als twee loten aan een boom. Er was het een, en er was het ander. Met de komst van het postimpressionisme lijkt er naar mijn gevoel wat te verschuiven: het sublieme ontregelt het meest, en de kunstscene is gevoelig voor ontregeling, en heeft er ook baat bij want relletjes, ophef, aandacht en daarmee ook verkoop.

Aankomend kunstenaars (zeker die van de 'traditionele' opleidingen als Rietveld, WDKA en KABK. Vreemd trouwens, dat het vernieuwende, avant-gardistische inmiddels als traditioneel kunnen worden aangemerkt, terwijl een klassiek-georiënteerde opleiding als de Wackersacademie in dit tijdsgewricht veel controversiëler is, gezien de reacties van mensen

als je erover vertelt, en ook gezien het geringe animo waarmee de hedendaagse kunstwereld erop reageert), aankomend kunstenaars dus zien tegenwoordig vaak slechts mogelijkheden om relevant te zijn als ze vernieuwen, ontregelen, discussie op gang brengen, taboes doorbreken, kortom het sublieme opzoeken. Maar het sublieme is hier een doel geworden, en is niet per se het gevolg van de innerlijke zoektocht van de kunstenaar.

Het lijkt er dus op dat het bestaansrecht van een kunstenaar tegenwoordig heel anders is dan vroeger. Het illustreert ook de ontwikkeling van hoe er naar kunst werd gekeken in de loop van de tijd. Een kunstenaar was aanvankelijk vooral (en in het begin zelfs helemaal) ambachtsman die anoniem werken schiep om de broodheren te dienen. In de loop van de Middeleeuwen, en met name toen de Renaissance op stoom begon te komen, kreeg de kunstenaar een naam en soms ook roem. Weer wat later, we zijn nu bij Donatello en Michelangelo aangekomen, begon de kunstenaar zijn zelf mee te nemen in het werk, dat daardoor een persoonlijker signatuur kreeg. In deze tijd werd het volmaakte, het schone hier en daar voorzichtig losgelaten omwille van de zeggingskracht. En dat werd door opdrachtgevers en publiek gewaardeerd, of tenminste: het kon bijdragen aan de status van de kunstenaar. Nog weer later werd de (gevoelige, vaak afwijkende) persoonlijkheid van de kunstenaar gezien als een signaal van hoe de tijden in de wereld als geheel ook aan het veranderen waren, en de status van de kunstenaar nam dus vaak toe naarmate hij afwijkend was – ook al groeide die status pas vaak na de dood van de betreffende kunstenaar, denk aan Van Gogh. Maar tegen de tijd dat het uitzonderlijke, bijzondere, sublie eenmaal de norm was, was het schone in de kunst vrijwel verbannen uit de kunstwereld, sterker, als er schoonheid in het spel is komt steeds vaker de vraag op of het dan wel kunst (laat staan Kunst) kan zijn.

En nu...

In die tijd zitten we nu, dus het wordt steeds verleidelijker om voor de gemakkelijk weg te kiezen en te proberen 'subliem' te worden. Dat kan echter alleen overtuigend uitwerken als het sublieme authentiek is. De kunstenaar dient dus onafhankelijk van verwachtingen over wat wel en niet verkoopt zijn/haar eigen weg te gaan, en dat te ontwikkelen wat zich ook werkelijk van binnen aandient. Dat betekent niet dat er geen ontwikkeling van schoonheid naar het sublieme kan ontstaan (of vice versa natuurlijk). Het is iets waar de kunstenaar eigenlijk geen invloed op heeft, het is een proces dat zich aandient, en dat slechts opgepikt kan worden als de kunstenaar zich openstelt voor wat zich van binnen afspeelt.

Mei 2022

Vincent van den Ende

Literatuur

Antonio Forcellino: Michelangelo, een rusteloos leven

Ross King: De hemel van de paus, Michelangelo en de Sixtijnse kapel